

Костянтин ГУСАРОВ*

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПОВНОВАЖЕННЯ СУДУ В СТАДІЇ РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНОЇ СПРАВИ ТА ПРОБЛЕМА ЗАОЧНОГО РІШЕННЯ

Наразі нові конституційні основи функціонування судової влади визначають необхідність теоретичного оброблення пов'язаних із реалізацією винятковості судової влади в державі повноважень судових органів на різних стадіях цивільного процесу.

Аналіз наявних теоретичних досліджень і публікацій із цієї проблематики дозволяє дійти висновку, що єдиної концепції реформування судової влади і правосуб'єктності органів судової влади на різних стадіях цивільного процесу не існує. Тому цілями статті є дослідження дискусійних практичних і теоретичних питань функціональних повноважень місцевого суду та внесення пропозицій про деякі зміни й доповнення до процесуального законодавства, пов'язані з удосконаленням реалізації повноважень цивільних судів на стадії судового розгляду цивільної справи.

Складниками правосуб'єктності органів судової влади в цивільному процесі є предметні й функціональні повноваження. До предметних варто відносити компетенцію як сукупність підвідомчості й підсудності цивільних справ.

Функціональні повноваження охоплюють весь комплекс цивільних процесуальних прав та обов'язків судового органу на різних стадіях цивільного процесу, що дозволяє судові з винятковою повнотою встановлювати обставини справи, застосовувати норми права, постановляти рішення та ін.

Приступаючи до дослідження функціональних повноважень суду першої інстанції на стадії судового розгляду, необхідно враховувати, що тут суд безпосередньо досліджує та оцінює зібрані у справі докази, встановлює обставини, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, застосовує норми матеріального права і розв'язує справу, підтверджуючи наявність чи відсутність прав та обов'язків сторін.

Уявляється, що ці повноваження можна переділити на такі групи:

- 1) повноваження з керівництва процесом у судовому засіданні;
- 2) повноваження із закінчення процесу без винесення судового рішення;
- 3) повноваження, пов'язані з постановленням судового рішення.

Своєю чергою, першу групу повноважень, можна переділити на такі групи:

- а) повноваження у підготовчій частині;
- б) повноваження з керівництва процесом вирішення справи за сутністю.

У підготовчій частині судового засідання суд повинен з'ясувати, чи є необхідні умови для розгляду справи в судовому засіданні.¹

При цьому функціональні повноваження місцевого суду в підготовчій частині судового засідання виражаються в таких його діях:

— суд відкриває судові засідання та оголошує справу і предмет слухання;

* Канд. юрид. наук, доцент Національної юридичної академії України ім. Я. Мудрого.

¹ Практикум по гражданскому процессуальному праву / Под ред. М. К. Треушникова. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. — С. 103.

- перевіряє, хто з викликаних у справі осіб з'явилися в судове засідання; чи вручено повістки й повідомлення; хто не з'явився і які є відомості про причини їх неявки;
- суд роз'ясняє сторонам та іншим особам, що беруть участь у справі, їхні права та обов'язки;
- обговорює питання про можливість слухання справи під час відсутності тих осіб, що не з'явилися;
- перевіряє з'явлення в судове засідання експертів, перекладачів; роз'ясняє їм права та обов'язки, попереджає їх про відповідальність; видаляє свідків із залу судового засідання; обговорює питання про можливість слухання справи в разі відсутності свідків, експертів і перекладачів та про заходи стосовно тих із указаних осіб, хто не з'явився без поважних причин;
- вирішує клопотання осіб, які беруть участь у справі, та розглядає заяви про відводи;
- розглядає питання про передання справи до іншого суду, якщо для цього є законні підстави.²

Характеризуючи функціональні повноваження суду першої інстанції на стадії судового розгляду, необхідно докладно зупинитися на судових повноваженнях, що впливають на перебіг цивільного процесу, а саме: на повноваженні суду з відкладення розгляду справи, призупиненні провадження у справі, залишенні заяви без розгляду, припиненні провадження у справі, постановленні судового рішення.

Пристаюючи до аналізу судових повноважень, спрямованих на відкладення або призупинення розгляду справи, варто враховувати те, що суд не завжди встигає розглянути й вирішити справу в одному судовому засіданні. Нерідко суд стикається з обставинами, що перешкоджають розглядові та вирішенню справи в судовому засіданні. У подібних випадках розгляд справи відкладається або провадження у справі припиняється.

Чинне законодавство передбачає підстави для відкладення провадження у справі. Нам уявляється, що реалізувати повноваження на відкладення розгляду справи суд першої інстанції може у випадках:

1. Непокори розпорядженням суду з боку прокурора чи адвоката, якщо така непокора мала місце раніше в тім же судовому засіданні, а названим особам із боку суду за таку дію робилося попередження. Ця підстава до відкладення розгляду справи може мати місце лише в тому випадку, якщо названих осіб неможливо без шкоди для справи замінити іншим прокурором чи адвокатом.
 2. Порушення порядку в судовому засіданні сторонами і третіми особами.
 3. Неявки в судове засідання однієї зі сторін чи будь-кого з інших осіб, що беруть участь у справі, стосовно до яких відсутні відомості про вручення їм повісток.
 4. Неявки в судове засідання однієї зі сторін чи будь-кого з інших осіб, що беруть участь у справі, сповіщених у встановленому порядку про час і місце судового засідання, з причин, визнаних судом поважними.
- У застосуванні цієї підстави необхідно враховувати, що в разі неодмінної доведеності поважності причин неявки сторін у судове засідання на суді лежить обов'язок відкласти розгляд справи.³
5. Відсутності відомостей про причини неявки або ж якщо ці причини буде визнано не-поважними.
 6. Виникнення необхідності в наданні стороною, яка не з'явилася, особистих пояснень.

² Гуреев П. П. Судебное разбирательство гражданских дел. — М.: Юрид. лит., 1958. — С. 93, 94.

³ Ганеев В. Последствия неявки сторон в судебное заседание по гражданским делам // Советская юстиция. — 1985. — № 15. — С. 23.

7. Неявки в судове засідання свідків чи експертів з урахуванням думки осіб, що беруть участь у справі, про можливість розгляду справи за відсутності свідків, що не з'явилися, чи експертів.
8. Неможливості розгляду справи через пропозицію сторони представити нові докази, або в разі потреби заміни відведеного судді.
9. Призначення сторонам терміну для примирення у справах про розірвання шлюбу.
10. В інших випадках, передбачених цивільним процесуальним законодавством.

Частина 3 ст. 176 ЦПК закріплює правило, що в разі відкладення розгляду справи суд повинен допитати свідків, що з'явилися, якщо в судовому засіданні присутні всі особи, що беруть участь у справі. Тільки у виняткових випадках за ухвалою суду свідків можна не допитувати і викликати знову. Це положення піддане критиці з боку П. Я. Трубникова, який вважає за доцільне законодавчо врегулювати повноваження суду допитати свідків, що не з'явилися в дане судове засідання, не викликаючи їх у наступне засідання, якщо в цьому немає необхідності.⁴ Реалізація в законодавстві зазначеної пропозиції, на нашу думку, сприятиме оперативнішому вирішенню справ, провадження з яких регламентується цивільним процесуальним законодавством.

Слід зазначити, що деякі підстави для відкладення розгляду справи в законодавстві окремих держав Європи є однаковими. Так, у ЦПК Німеччини (§ 246, 247 ЦПК ФРН), якщо у випадках смерті, втрати процесуальної дієздатності, вибуття законного представника, розпорядження про керування спадкоємною масою чи настання спадкоємної субституції мало місце представництво через процесуального уповноваженого, провадження у справі за заявою зацікавлених осіб повинно бути відкладено. Суд може також зі своєї ініціативи розпорядитися про відкладення розгляду справи, якщо сторона перебуває в місці, яке на підставі розпорядження влади або через війну чи інші обставини відрізано від зносин із судом, що прийняв справу до свого провадження. На нашу думку, названі положення необхідно враховувати в підготуванні нового ЦПК з урахуванням конкретних особливостей вітчизняного законодавства.

Особливість інституту призупинення провадження у справі полягає в тому, що розгляд справи переривається судом на невизначений термін унаслідок настання таких обставин, які перешкоджають подальшому розглядові справи. Після усунення обставин, що перешкоджають розглядові справи, провадження у справі відновлюється.

Функціональні повноваження суду першої інстанції, спрямовані на призупинення виробництва у справі, доцільно розділяти на обов'язкові й факультативні. Обов'язкові повноваження застосовуються тоді, коли суд зобов'язаний призупинити провадження у справі. Реалізація цих повноважень не викликає утруднень, і тому аналогічна норма міститься в проекті ЦПК. Водночас проект нового ЦПК України, крім зазначених підстав обов'язкового призупинення провадження у справі, містить положення, відповідно до якого суд повинен призупинити провадження у справі для призначення чи заміни законного представника сторони чи третьої особи. Видається, що існування такої проєктованої норми в цивільному процесуальному законодавстві істотно підвищить гарантії захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів згаданих суб'єктів процесуальної діяльності.

Факультативні повноваження з призупинення провадження у справі можуть мати місце, коли суд є повноважним на прохання сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, а також зі своєї ініціативи призупинити провадження по справі. Що стосується реалізації повноважень суду в разі факультативного призупинення провадження у справі, то тут виникає проблема об'єктивності таких дій суду. Необхідно враховувати, що підстави призупинення мають оцінний характер.

⁴ Трубников П. Я. Защита гражданских прав в суде. — М.: Юрид. лит., 1973. — С. 78

За наявності підстав факультативного призупинення провадження в цивільній справі суд повинен виходити з конкретних обставин справи та з розуміння правильного його вирішення. Варто зазначити, що суд за наявності підстав призупинення провадження в цивільній справі може справу призупинити з власної ініціативи і в тих випадках, коли сторони про це не просять, але за наявними матеріалами він не в змозі правильно вирішити справу.⁵

Отже, факультативне призупинення провадження у справі є можливим за наявності відповідних підстав і в тому випадку, якщо це необхідно для правильного вирішення справи.

У порівняльно-правовому аспекті цікавими є положення Розділу 5 ЦПК ФРН, де передбачено можливість призупинення провадження у справі у випадках смерті однієї зі сторін до поновлення його правонаступником, відкриття провадження у справі про банкрутство, втрати стороною процесуальної дієздатності, спадкоємної субституції. У нашому цивільному процесуальному законодавстві уявляється неможливим існування норми про призупинення провадження у справі в разі відкриття провадження у справі про банкрутство, оскільки ця категорія справ розглядається за правилами господарського процесуального законодавства.

Слід зазначити, що нинішня регламентація інституту призупинення провадження у справі не враховує, що підстави, за якими справа припиняється, може бути усунуто. Тому вважаємо, що за наявності підстав призупинення провадження у справі його не слід у всіх випадках припиняти. Якщо зазначені обставини можуть бути усунуті негайно, бо не перешкоджають подальшому розглядові справи і правильному його вирішенню, призупинення провадження у справі недоцільно. Це положення варто закріпити законодавчо.

На додаток слід зазначити, що повноваження з припинення провадження у справі та залишення позову без розгляду є повноваженнями щодо закінчення цивільного процесу без постановлення судового рішення.

Наразі підстави для припинення судом провадження у справі закріплено у ст. 227 ЦПК.

Перші два пункти зазначеної статті суперечать, на погляд автора статті, вимогам Конституції, яка поширює юрисдикцію судів на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124). Зазначені пункти передбачають, що справу належить припинити, якщо вона не підлягає розглядові в судах і якщо зацікавленою особою, яка звернулася до суду, не дотримано визначеного для цієї категорії справ порядку попереднього позасудового вирішення справи, а можливість застосування цього порядку втрачено.

З посиленням диспозитивних і змагальних засад цивільного судочинства необхідно, на нашу думку, трохи обмежити суд у реалізації повноважень, спрямованих на припинення процесу, на тій підставі, що сторони уклали мирову угоду або реалізували умови припинення цивільної справи у випадку відмови позивача від позову. Проект ЦПК не зобов'язує суд перевіряти причини реалізації сторонами суб'єктивних прав, спрямованих на зміну чи припинення процесу, що ставляться в залежність від волевиявлення сторін.⁶ На нашу думку, держава в особі органів судової влади не повинна втручатися в розпорядження сторонами своїх суб'єктивних прав, які спрямовані на розпорядження юридичною долею спору.

Мирова угода, затверджена судом, або відмова позивача від позову, що прийнятий судом, при припиненні провадження по справі можуть вплинути на права й обов'язки інших осіб — суб'єктів права. Суд повинний сповістити цих осіб про знаходження в його провад-

⁵ *Василюк Ю. Ю.* Приостановление производства по гражданскому делу в советском гражданском процессе как процессуальная гарантия защиты субъективных прав // Проблема защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство: Межвузовский тематический сборник. — Ярославль: Изд-во Яросл. ун-та, 1981. — С. 111, 112.

⁶ *Шевчук П. І., Кривенко В. В., Ярема Г. А.* Проблеми судово-правової реформи // Вісник Верховного Суду України. — 1997. — № 1 (3). — С. 36.

женні справи, а зазначені особи можуть вступити в процес як треті особи, що заявляють самостійні вимоги на предмет спору. Крім того, за судом повинен бути закріплений обов'язок не затверджувати вищевказані дії сторін лише в тих випадках, якщо такі дії суперечать закону або можуть завдати шкоди державі. На практиці подібні випадки мають місце.

Так, наприклад, Петренко В. Д. і Петренко І. С. звернулися до суду зі скаргою на незаконні дії адміністрації Званівської сільської ради й Артемівського райфінвідділу, що відмовили в наданні їм пільг із оплати опалення, посилаючись на те, що вони відповідно до ст. 8 Закону України «Про ветеринарну службу» мають право на пільгову оплату опалення та інших комунікаційних послуг. Співпозивачі, представник Званівської сільської ради і представник Артемівського райфінвідділу під час судового засідання уклали мирову угоду. Суд виніс ухвалу про припинення провадження у справі, виходячи з того, що мирова угода має правові підстави і не завдає протиправного збитку інтересам держави.⁷

Що стосується повноважень суду на залишення заяви без розгляду, то, відповідно до законодавства, суд може їх реалізувати в передбачених гл. 26 ЦПК випадках.

Навряд чи можна погодитися з А. С. Муравйовою, що для залишення позову без розгляду через нез'явлення позивача є необхідною згода відповідача. Якщо ж він заперечує, то суд повинен розглянути справу і постановити рішення.⁸

Поряд із названими підставами в науці цивільного процесуального права існує погляд, автор якого пропонує до підстав залишення позову без розгляду віднести випадки, коли позов пред'явлено з порушеннями правил підсудності.⁹ На нашу думку, у випадку подання зацікавленою особою заяви з порушенням правил підсудності залишення позову без розгляду не повинне мати місце, на підставі порушення правил підсудності, а в подібних випадках суд має керуватися правилами чинної ст. 132 ЦПК.

Говорячи про функціональні повноваження суду першої інстанції з постановлення рішення, необхідно відзначити, що найбільш істотними тут є повноваження із вказівкою щодо конкретних дій, що їх повинна вчинити та чи та особа, з визначенням порядку і терміну виконання рішення, а також рішення про присудження майна чи його вартості. Крім зазначених функціональних повноважень із постановлення рішення, суд має повноваження на постановлення додаткового рішення для виправлення описок і явних граматичних помилок у рішенні чи для роз'яснення його.

Рішення суду є актом правосуддя, і тому необхідно з'ясувати, перед ким суд несе обов'язок постановити зазначений акт. Не вдаючись у дискусію з цього питання, автор вважає справедливою позицію В. В. Комарова, яка полягає в такому: оскільки право громадянина вимагати судового захисту своїх прав і інтересів, охоронюваних законом, кореспондується конкретним органам правосуддя, повноважним розглядати й вирішувати цивільні справи, то постановити рішення суд зобов'язаний тільки перед сторонами. Тому це стосується тільки матеріально заінтересованих осіб, права чи охоронювані законом інтереси яких порушені та підлягають судовому захистові.¹⁰

Крім названих функціональних повноважень, суд, постановляючи рішення, має повноваження з допуску негайного виконання судових рішень. Окрім обов'язкових підстав негайного виконання зазначених актів (ст. 217 ЦПК), існують і факультативні, за наявності яких закон надає судові право допустити негайне виконання рішення (ст. 218 ЦПК).

⁷ Архив Артемівського районного суда Донецкой области. — Дело № 2-651-1998. — С. 22.

⁸ Муравьева А. С. Проблемы судебного разбирательства // Актуальные проблемы теории и практики гражданского процесса. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. — С. 175.

⁹ Трубников П. Я. Судебное разбирательство гражданских дел. — М.: Госюриздат, 1962. — С. 96, 97.

¹⁰ Комаров В. В., Радченко П. І. Суб'єкти цивільного процесуального права: Текст лекцій. — Х.: Юрид. ін-т, 1990. — С. 7.

До повноваження суду з постановлення рішення тяжіє проблема заочного рішення і судового наказу, позаяк зазначені інститути сприяють оперативнішому вирішенню справи.

Заочне рішення являє собою рішення суду за заявленими позовними вимогами сторони в разі відсутності відповідача, сповіщеного судом про час і місце розгляду справи, але при цьому сторона не з'явилась і не заявила письмового прохання про розгляд справи за її відсутності.

Заочне провадження порівняно зі звичайним порядком судочинства є спрощеним, тому що досліджуються усні пояснення сторони. Правила заочного провадження було сформульовано у Статуті цивільного судочинства 1864 р.,¹¹ у різних модифікаціях вони присутні в цивільному процесуальному законодавстві інших країн.

Заочне провадження у світовій практиці має місце в разі неявки сторони до призначеного терміну в суд без поважних причин. У разі неявки відповідача суд на прохання сторони постановляє заочне рішення, а в разі неявки позивача припиняє провадження у справі, але позивач не позбавляється права на поновлення справи поданням нової позовної заяви. У проекті гл. 23 вітчизняного ЦПК також передбачається повноваження суду на постановлення заочного рішення за умови, що позивач не заперечує проти такого вирішення справи. У заочному рішенні не може бути змінено предмета чи підстав позову, збільшено розміри позовних вимог, і суд виходить із наявних доказів.

Хоча наразі вітчизняне процесуальне законодавство не знає нормативного закріплення заочного рішення, в ч. 3 ст. 172 ЦПК записано, що у випадку повторної неявки в судове засідання, незалежно від причин, позивача чи відповідача, сповіщених у встановленому порядку про час і місце судового засідання, суд розглядає справу за наявності у справі достатніх матеріалів про права і взаємини сторін. На наш погляд, це правило має потребу в удосконаленні з тієї причини, що в зазначеній нормі міститься своєрідна передумова для детальнішої законодавчої регламентації інституту заочного провадження в окремій главі ЦПК, оскільки в названому виді провадження існують специфічні умови, порядок, а також зміст і умови законної сили заочного рішення, порядок подання і розгляду заяви про перегляд заочного рішення, повноваження суду і підстави для скасування заочного рішення.

Викладене дозволяє зробити висновок, що заочне рішення є, власне, судовим рішенням, що постановляється з урахуванням усіх вимог, пропонованих до судового рішення з усіма його властивостями.

З метою спрощення провадження в цивільних справах у процесуальному законодавстві пропонується передбачити інститут судового наказу.

Судовий наказ — це постанова судді, винесена за заявою кредитора про стягнення грошових сум чи про витребування рухомого майна боржника.¹²

Наказове провадження являє собою одну зі спрощених форм (поряд із заочним рішенням) захисту прав та інтересів кредитора, чії вимоги до боржника засновано на безперечних документах.

Функціональні повноваження суду першої інстанції в наказовому провадженні повинні укладатись у відмови в прийнятті заяви, у прийнятті заяви до провадження, у розв'язанні справи.

На нашу думку, суддя має відмовити у прийнятті заяви про видання судового наказу у випадках:

- 1) якщо вимогу кредитора не засновано на законі;

¹¹ Судебные уставы 20 ноября 1864 года, съ изложениемъ разсуждений, на коихъ они основаны. — Ч. 1. — Спб., 1864. — С. 76—81.

¹² Гражданский процесс: Учебник для юридических вузов / Под ред. проф. М. К. Треушников. — М.: Новый юрист, 1998. — С. 225.

- 2) якщо не представлено документів, що підтверджують заявлену вимогу;
- 3) якщо заявлену вимогу не оплачено державним митом.

У випадку прийняття суддею заяви до провадження він зобов'язаний у визначений строк сповістити про це боржника і надати йому термін для відповіді на заявлену вимогу.

Крім того, суддя повинен мати повноваження, спрямовані на відмову у виданні судового наказу, сутність яких пояснюють такі положення: суддя відмовляє у виданні судового наказу, якщо боржник не погоджується із заявленою вимогою або якщо вбачається наявність спору про право, якого неможливо вирішити на підставі представлених документів.

На наш погляд, судовий наказ є «квазі рішенням» суду, сурогатом судового рішення, оскільки в наказовому провадженні процедура розгляду справи дещо відрізняється від звичайного порядку розгляду спору про право, тоді як судовий наказ має те саме процесуально-правове значення, що й судове рішення.

Повноваження, спрямовані на скасування судового наказу, повинні реалізовуватись у випадку, якщо боржник у визначений законодавством термін од дня видання наказу подав заяву про його скасування в той же суд за умови, що він із поважної причини не мав можливості вчасно заявити свої заперечення проти вимоги заявника. У разі скасування наказу вимогу заявника може бути розглянуто в порядку позовного провадження.

* * *

Отже, можна висувати, що правове регулювання викладених у цій статті проблем має потребу в удосконаленні з огляду на теоретичні напрацювання науки цивільного процесуального права. Вважаємо, що в майбутньому дослідження повноважень місцевого суду в стадії розгляду цивільної справи і проблем заочного рішення регулюватимуться з урахуванням європейського досвіду і сучасних досягнень науки цивільного процесуального права.

SUMMARY

The article deals with the relationship of morals and law. The author analyses works of the representatives of philosophical thought of the 19th–20th centuries aiming to determine the role of duty in the normative regulation of lawyers' professional activity. The author concludes that ongoing growth of the role of law leads to the enhancement of the role of morals in which freedom and absence of freedom co-exist simultaneously. In the aspect of legal deontology issues such perception of the regulating effect of the duty is very topical both in the theoretical and practical aspect of the court in process of consideration of the civil case and about the need of leading in civil procedural law the institution of correspondence decision.